

УДК 94 (477.7)

**ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ПРАЦЮЮЧОГО СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД***Віра Ревенко*

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: vera180684@mail.ru

Однією з помітних тенденцій сучасної історичної науки є звернення уваги дослідників до історії розвитку освітньої системи в Україні. Проблема пошуку та впровадження у практику більш досконалих форм освіти є актуальними для дослідження. У сучасних умовах, коли у державі проводяться загальноосвітні реформи, вивчення практичного досвіду роботи історико-педагогічного досвіду минулого, дозволить виявити досягнення й уникнути помилок. Дана стаття узагальнює результати дослідження стосовно освіти сільського населення у повоєнні роки та визначає завдання для подальшого вивчення теми.

Аналіз історіографії показав, що доробок із даної тематики має достатньо велику базу. Проблема організації освіти у селах у визначених хронологічних межах висвітлена у працях учених радянського (А. Бондара, Є. Березняка, О. Завадської, О. К. Зубань та ін.) та пострадянського (Л.Д. Березівська, Т.Л. Гавриленко, Н.С. Улітова, В.С. Курило, О.О. Любар, О.Б. Петренко, О.В. Попова, В.О. Шпортенко, Ю.В. Носіков, Г.В. Кучеренко, Н.Г. Красножон, О.В. Замлинська й ін.) періодів. Але існуюча література не розкриває усі проблемні питання, пов'язані із організацією шкільної освіти дорослого сільського населення повоєнного періоду, тож зазначена тематика потребує подальшого дослідження. Виходячи з цього автор статті ставить за мету розглянути з власної точки зору особливості організації освіти без відриву від виробництва, на прикладі Півдня України в означений період.

Велике значення у післявоєнний період приділялося освіті населення без відриву від виробництва у вечірніх школах робочої та сільської молоді, що було пов'язано з необхідністю у короткий термін не лише ліквідувати наслідки війни, але й різко збільшити промислове та сільськогосподарське виробництва.

Вже 6 липня 1944 р. виходить постанова

уряду СРСР про організацію шкіл сільської молоді. Перші школи робітничої молоді організувалися у 1944-1945 рр. У 1944-1945 рр. у школах сільської молоді на Херсонщині навчалось 1600 осіб [1, с. 38-39]. У сільських районах Одеської області з 1 січня 1945 р. по 1 січня 1946 р. ліквідували неграмотність в організованих групах з 294 осіб, з них 116 жінок і 178 допризовників [2, арк. 62]. По сільських районах області у 1945-1946 рр. працювало 64 школи сільської молоді, з них 25 семирічних, в яких навчалось 1356 підлітків, 39 початкових шкіл, в яких навчалися 1244 підлітки [2, арк. 69]. У 1946-1947 рр. у Миколаївській області працювало 10 шкіл сільської молоді та 12 окремих класів. Всього у районах області у вечірніх школах навчалось 590 молодих колгоспників і службовців [3, арк. 31].

Навчання сільської молоді проводилося без відриву від сільськогосподарських робіт і тому навчальний рік розпочинався 1 листопада 1944 р. та завершувався 1 травня 1945 р. Надалі урядам союзних республік надавалося право визначати початок і закінчення навчального року самостійно у межах шестимісячного строку навчання [1, с. 38].

Школи організовувались у великих селах, у колгоспах, радгоспах і при машинно-тракторних станціях. Школи сільської молоді спочатку створювались як початкові та семирічні, а там, де не вистачало учнів для розгортання школи, створювались окремі 1-7 класи при школах загального навчання. У ході ліквідації малописьменності та здійснення закону про загальнообов'язкове навчання кількість початкових шкіл і окремих класів зменшувалась, а семирічних шкіл – зростала [4, с. 67].

Основним з недоліків у роботі шкіл селянської молоді був великий відсів учнів. Основною причиною стала відсутність у низки підприємств нормальних умов для навчання робочої молоді [2, арк. 70], насамперед через затримки учнів на вечірніх роботах у радгоспах і колгоспах, і відсутністю освітлення у школах. Також у школах припинялося на-

вчання з початком польових робіт [3, арк. 24].

Особливо гострою проблемою, яка впливала на повноцінне функціонування шкіл, було кадрове питання. Багато вчителів загинуло на війні, а підготовка педагогічних кадрів під час війни різко скоротилася. У сільських школах робітничої молоді працювали вчителі масових шкіл у порядку сумісництва, але серед них спостерігалась велика плінність. Тим часом, відновлення та розгортання мережі шкіл, здійснення Закону про загальне обов'язкове навчання вимагали різкого збільшення кількості учителів, підвищення рівня їхньої професійної підготовки. В Україні розгорнулася підготовка та перепідготовка вчительських кадрів. Виконком Миколаївської обласної ради організував п'ятимісячні курси на 360 чоловік учителів. Влітку 1951 року на курсах підвищення кваліфікації навчалися у Миколаївській області – 510 вчителів, в Одеській – 670, у Херсонській – 540 та 90 інспекторів по 30 чоловік з кожної області [5, арк. 22]. Загальна кількість вчителів за 1947-1951 навчальні роки збільшилась на 20,51%, то число вчителів з вищою педагогічною освітою збільшилось на 55,14%. У 1947-1948 н.р. число вчителів з вищою освітою збільшилось на 44,3%, з незакінченою вищою – на 34,68%, з середньою освітою – на 57,7%. Водночас різко зменшилося число вчителів, які не мали педагогічної освіти. Якщо у першій післявоєнний рік вчителів із середньою загальною освітою було 1583, то у 1950-1951 н.р. – лише 23%. За цей же час число вчителів з незакінченою середньою освітою зменшилося до 40% [6, арк. 54].

З метою вирішення кадрової проблеми до роботи у школах залучалися молоді, малокваліфіковані кадри без достатнього досвіду роботи, траплялися навіть випадки, коли вчителі були малограмотними. Так, один із учителів Варварівського району Миколаївської області показав на перепідготовчих курсах у 1954-1955 рр. повну безграмотність і все ж його назад прислали на роботу і, як наслідок цього, у школі була низька успішність [7, арк. 50]. Необхідно відмітити, що дисципліна у школах довгий час залишалася на низькому рівні. Характерними порушеннями шкільної дисципліни були: розмови на уроках, запізнення на заняття, невиконання домашніх завдань, псування шкільного інвентарю, самовільний відхід з уроків, грубість у відношенні з вчителями, торгівля на базарі [2, арк. 37].

Внаслідок цих і багатьох інших причин, знання учнів були на досить низькому рівні,

особливо на курс попередніх класів і, як слідство, залишилися значно недовиконані навчальні плани шкіл сільської молоді. Також необхідно відмітити, що у багатьох працях радянських істориків зазначається, що на кінець четвертої п'ятирічки вже було повністю ліквідовано неписьменність і малописьменність серед дорослого населення. Проте це не відповідало дійсності. Протягом 6 років після звільнення Миколаївської області, відповідно до звітів органів народної освіти, в області навчено 5,5 тис. чол., причому деякі райони щорічно, починаючи з 1948 р., у своїх звітах по суті стверджували, що ліквідація неписьменності у районах закінчена.

Природно, що якби звітні дані об'єктивно були правдоподібні, то ліквідацію неписьменних давно закінчили, проте на 1 січня 1951 р. число неписьменних з сільського населення становило 0,023% [8, арк. 112]. У 1950 р. у цілому по області за даними об'єктивно навчено неписьменних 1049 чол. і малограмотних – 1823 чол. Навчання неграмотних і малограмотних проходило головним чином у першій половині 1950 р., за цей період навчено неписьменних 960 чол. і малограмотних – 1555 чол. А у другій половині 1950 р. навчено неписьменних тільки 89 чол., малограмотних – 268 чол. План випуску неписьменних у 1950 р. виконаний тільки на 42,6%. Зовсім не виконаний план випуску в Арбузинському, Баштанському, Березнегуватському, Лисогірському, Новоодеському, Привільнянському районах. По Жовтневому району виконано план на 21,5%, по Вознесенському – 13,9%. План випуску малограмотних у цілому по області виконано на 96,9%. Винятково погано організовано навчання неписьменних і малограмотних у Варварівському районі. Із загальної кількості 196 малограмотних у 1950 р. охоплено навчанням 52 чол., з яких закінчили курс навчання 13 чол. Ще гірше з ліквідацією неписьменних: зі 163 неписьменних закінчили курс навчання 7 чол.

Облік і звітність з навчання неписьменних і малограмотних у системі народної освіти перебували у занедбаному стані і дані одержувані об'єктивно абсолютно не є достовірними. У багатьох районах області, а так само в об'єктивно, не знають повних даних про чисельність неписьменних і малограмотних. Низка завідувачів райвно стали на шлях приписок та обману держави, намагаючись прикрити цим самим свою бездіяльність і незадовільний стан роботи по ліквідації неписьменності та малограмотності. З 19 районів тільки у 4-х

(Вознесенському, Володимирівському, Казанківському й ін.), дані підтверджувалися первинними документами. У 8 районах підтверджувалися тільки частково. У 7 районах не підтверджувалися взагалі. Загалом в області приписано за кількістю навчених неписьменних 527 чол., або 50,2%, малограмотних – 913 чол., або 50% [8, арк. 113-115].

На 1 січня 1951 р. сільськими радами Миколаївської області враховано неписьменних 6738 осіб (вік 8-49 років), з них 5643 жінок, 1095 чоловіків. З 288 сільських рад 182 мали неписьменних 11 і більше осіб, 35 сільських рад – від 6 до 10 осіб, 37 – від 1 до 5 осіб, і тільки 34 сільські ради не мали жодного неписьменного. Найбільша кількість неписьменних була в Арбузинському (679 осіб), Широколанівському (396) районах, що складало 0,04% до числа населення у віці 8-49 років [8, арк. 112]. На 1 січня 1951 р. з 575 обстежених сільських рад Одеської області виявили, що серед населення віком від 8 до 49 років, тільки у 26 не було неграмотних [9, арк. 7-8].

Наявність такого великого числа неписьменних пояснювалася перш за все тим, що органи народної освіти по суті не займалися ліквідацією неписьменності, їх не виявляли, обліку не вели, внаслідок чого плани навчання склалися занижені, облікових не навчали і представляли вищестоящим органам недостовірну інформацію.

22 травня 1951 р. ЦК КП(б)У прийняв спеціальну Постанову «Про стан і заходи по завершенню ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення» [10, с. 49]. Міністерство народної освіти УРСР розробило навчальний план на 1951-1952 н.р., в якому визначалися завдання по навчанню неписьменних і малописьменних, організації шкіл і гуртків грамоти, залученню до викладання у них вчителів [11, с. 68].

Незважаючи на заходи органів освіти, школи не користувалися популярністю серед сільської молоді, передусім через малий термін навчання та понаднормову працю у колгоспі, що призводило до великих перерв у заняттях. Крім того, сільське населення, через відсутність паспортів, не мала можливості продовжувати свою освіту, а рівень технічного обладнання сільськогосподарського виробництва не вимагав від більшості робітників високої загальноосвітньої підготовки, до того ж важке матеріальне становище сільського населення створювало додаткові труднощі у залученні їх до навчання без відриву від виробництва.

У повоєнний період, виникає потреба у необхідності пошуку та впровадження у практику нових форм здобуття освіти, які б дали можливість сільському населенню навчатися без відриву від виробництва, з врахуванням їх специфіки роботи.

Такою формою навчання стала заочна, яка виникла у 1946 р. і виявилася найгнучкішою формою навчання без відриву від виробництва. Найбільш ефективною вона була для працівників сільського господарства, пов'язаних із сезонними роботами, а також веденням присадибного господарства. Тому молоді колгоспники і працівники радгоспів з бажанням йшли навчатися заочно, що цілком влаштовувало керівників господарств, де у той час гостро відчувався дефіцит трудових ресурсів.

Водночас характерним недоліком для більшості міжобласних заочних шкіл у перший рік їхньої роботи був недобір учнів, причиною чого була недостатня організаційно-інформаційна робота. Зокрема, заочна школа у Миколаєві внаслідок упущень у роботі з формування контингенту недобрала 144 учні. Перший рік функціонування заочних шкіл для працюючої молоді висвітив ще один суттєвий недолік їхньої роботи – низький рівень успішності. Причина цього – відсутність систематичної допомоги у навчанні учнів з периферії, недостатня забезпеченість підручниками, навчально-методичними матеріалами [12, с. 46].

Поряд з цим на всіх ділянках освіти у перші післявоєнні роки в теорії та практиці школи набули поширення деякі негативні явища. З педагогічної науки викоринюється експеримент, послаблюється шукання нового. Замість зосередження уваги вчителів на глибокому опануванні учнями основ наук їх орієнтували на гонитву за процентами успішності.

Отже, у повоєнний період в українському селі чимало зроблено для залучення населення до навчання. Однак створити стабільну мережу шкіл сільської молоді, через масштабні негативні явища та недоліки в організації освітньої роботи, у досліджуваний період не вдалося, у результаті значна частина працюючої молоді не була охоплена навчанням. До того ж шкільна освіта у досліджуваний період знаходилася у безпосередній залежності від соціально-економічних і суспільно-політичних чинників, які диктували зміст і функціонування загальноосвітньої школи. Однак, треба зауважити, що у повоєнний період в українському селі проведена значна

робота зі створення передумов для зростання освітнього рівня селянства.

Пропонована стаття є складовою частиною дослідження питань, пов'язаних з історією освіти в Україні у повоєнний період. У перспективі автор планує продовжити вивчення стану освіти у зазначений період на Півдні України, зокрема, на Миколаївщині, що сприятиме підготовці узагальненої комплексної праці з означеної проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучеренко Г.В. Організація освіти працюючої молоді після звільнення території України від нацистської окупації / Г.В. Кучеренко // Наукові праці: науковий журнал. – Т. 129. Вип. 116. Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 37-40.
2. Державний архів Одеської області, ф.11, Оп.12, Спр.278, 141 арк.

3. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.П-7, оп.4, спр.528, 231 арк.
4. Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939-58 рр.) / І.Я. Кошарний. – Львів: ЛДУ, 1975. – 150 с.
5. ДАМО, ф.Р-992, оп.6, спр.1185, 103 арк.
6. ДАМО, ф.П-7, оп.8, спр.214, арк. 54
7. ДАМО, ф.Р-2812, оп.2, спр.51, 124 арк.
8. ДАМО, ф.П-7, оп.8, спр.23, 116 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.582, оп.24, спр.304, 250 арк.
10. Розвиток української культури за роки радянської влади / ред. кол.: П.П. Гудзенко (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1967. – 367 с.
11. Зубань О.К. Боротьба КП України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства (1945-1952 рр.) / О.К. Зубань. – Львів, 1967. – 260 с.
12. Кучеренко Г.В. Заочна освіта працюючої молоді в період повоєнної відбудови (1946-1950 рр.) / Г.В. Кучеренко // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 127, Т. 140: Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 45-48.

Ревенко Віра Організація навчання працюючого сільського населення на Півдні України у повоєнний період

У статті на основі архівних матеріалів розглядаються проблеми організації навчання у школах працюючої молоді у період 1944 по 1955 рр. Аналізується розвиток різних форм набуття освіти молодими людьми без відриву від виробництва. Зачіпаються питання забезпеченості шкіл педагогічними кадрами необхідної кваліфікації, матеріальної бази шкіл та якості знань випускників.

Ключові слова: *школи сільської молоді, заочне навчання, матеріальна база, педагогічні кадри, повоєнний період*

Ревенко Вера Организация обучения работающего сельского населения на Юге Украины в послевоенный период

В статье на основе архивных материалов рассматриваются проблемы организации обучения в школах работающей молодежи в период с 1944 по 1955 гг. Анализируется развитие различных форм получения образования молодыми людьми без отрыва от производства. Затрагиваются вопросы обеспеченности школ педагогическими кадрами необходимой квалификации, материальной базы школ и качества знаний выпускников.

Ключевые слова: *школы сельской молодежи, заочное обучение, материальная база, педагогические кадры, послевоенный период*

Revenko Vira Organization of education of working rural population in the South of Ukraine in the post-war period

In article on the basis of archival materials considers the problems of training in schools of working youth in the period from 1944 to 1955. Analyzes the development of various forms of education of young people without a job. Addresses the issues of availability of schools, teaching staff with required qualifications, school facilities and quality of knowledge of graduates The study showed that in the post-war period in the Ukrainian village has done a lot to attract people to the study. However, to create a stable network of schools for rural youth, through a large-scale negative phenomena and weaknesses in the organization of educational work in the analyzed period failed, resulting in a significant part of young workers were not covered by the training. However, it should be noted that in the post-war period in the Ukrainian village carried out considerable work on creation of preconditions for the growth of the educational level of the peasantry.

Keywords: *rural youth schools, correspondence training, material base, pedagogical staff, post-war period*

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 06.05.2017 р.